

HAJDÚ ATTILA

Szegedi Tudományegyetem
 Bölcsészettudományi Kar
 Klasszika-filológia, ógörög szakirány
 Eötvös Loránd Kollégium, Quadrivium Műhely

APOTEÓZIS-TÍPUSOK LUCANUS PHARSALIÁJÁBAN

Az ókori uralkodók isteni természetének teljes körű feltárása az ókori Kelet despotikus királyságaitól az alexandrosi hagyományon át egészen a római keresztény császárkorig átláthatatlan és szinte feldolgozhatatlan az ókortudomány művelői számára. Éppen ezért járhatóbb útnak bizonyult számomra, ha egy jól körüljárható, a szakirodalom által kevésbé kutatott részproblémára korlátozom e témakörben végzett vizsgálódásaimat. Jelen munkámban egyetlen művön keresztül kísérlem meg bemutatni a császárkori apoteózisról kialakult nézeteket a Nero korabeli Róma politika-, vallás-, és filozófiatörténeti kontextusába helyezve.

A Nero udvarában működő Marcus Annaeus Lucanus *Pharsalia* című történeti eposzában a haladokló római köztársaság utolsó mozzanatát dolgozta fel: a Iulius Caesar és Pompeius Magnus közötti polgárháború történetét. A kutatást élénken foglalkoztatta a kérdés, hogy miként képzelhető el a kor politikai rendszerében a Lucanus által képviselt álláspont: ugyanis az eposz igazi hősei a republikánus vezetők, Pompeius és Cato, antihőse a velük szemben álló, *furortól* hajtott Iulius Caesar. A költő az eposz *prooemium*ában ennek ellenére hosszú körmondatban szólítja meg Caesar utódát, Nerót, mondván, hogy a polgárháború borzalmai az ő hatalomra kerülésének útját egyengették. A Lucanus-filológia megosztott abban a kérdésben, hogy szó szerint vagy ironikusan értendő-e ez a – hízélgés határait is feszegetni látszó – *laudatio*.

Az utóbbi évek kutatása a mű egységességének problémakörére helyezte a hangsúlyt, amely mögött a költő és a császár megromlott viszonyát vélik feltételezni. A kettejük viszonyának további romlása végül oda vezetett, hogy Kr. u. 65-ben Lucanus maga is részt vett a Piso-féle összeesküvésben, melynek leleplezése után a császár a résztvevőket halálbüntetéssel sújtotta. Az e nézeteket valló kutatók szerint a Nero és Lucanus közötti kapcsolat megromlása cezúraként érzékelhető a 3. és 4. könyv határán. Így a *Pharsalia* első három könyvében az ifjú költő még Nero-párti, a további hét könyvében viszont már többé-kevésbé burkoltan többször is hangot ad a császár iránti gyűlöletének.

A Nero-*invocatio*ban Lucanus még mindenestre *numenként* aposztrofálja a császárt, sőt Apolló elé helyezi, tényleges megistenülését az aranykori költői hagyomány nyomán csak halála utánra prognosztizálja. Az eposz 9. könyvében (1–18) Pompeius megistenülését már a sztoikus filozófiai tanok jegyében ábrázolja, amely lehetővé teszi, hogy haláluk után az arra érdemesek az isteni szférába költözhessenek. Szintén ebben a könyvben az utóbbi típusal rokon, de a Nero-*elogium*tól sem idegen megistenülési forma nyomai is megtalálhatóak. Lucanus számára Cato a római *virtus* igazi megtestesítője, s sztoikus elvek szerinti istenné emelésének tipológiája arra utal, hogy vele Lucanus az 1. könyvben leírt, az uralkodókultusz által befolyásolt formával szemben akar állást foglalni (601–604). Három, többé-kevésbé különböző megistenülési típusal állunk tehát szemben, melyek további beható vizsgálatra érdemesek.

NERO-ELOGIUM

*quod si non aliam venturo fata Neroni
 invenere viam magnoque aeterna parantur
 regna deis caelumque suo servire Tonanti
 non nisi saevorum potuit post bella gigantum,
 iam nihil, o superi, querimur; scelera ipsa nefasque
 hac mercede placent. diros Pharsalia campos
 inpleat et Poeni saturentur sanguine manes,*

ultima funesta concurrant proelia Munda,
his, Caesar, Perusina fames Mutinaeque labores
accedant fatis et quas premit aspera classes
Leucas et ardenti servilia bella sub Aetna,
multum Roma tamen debet civilibus armis
quod tibi res acta est. te, cum statione peracta
astra petes serus, praelati regia caeli
excipiet gaudente polo: seu sceptrum tenere
seu te flammigeros Phoebi conscendere currus
telluremque nihil mutato sole timentem
igne vago lustrare iuuet, tibi numine ab omni
cedetur, iurisque tui natura relinquet
quis deus esse velis, ubi regnum ponere mundi.
sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe
nec polus aversi calidus qua vergitur Austri,
unde tuam videas obliquo sidere Romam.
aetheris immensi partem si presseris unam,
sentiet axis onus. **librati pondera caeli**
orbe tene medio; pars aetheris illa sereni
tota vacet nullaeque obstent a Caesare nubes.
tum genus humanum positum sibi consulat armis
inque vicem gens omnis amet; pax missa per orbem
ferrea belligeri conpescat limina Iani.
sed mihi iam numen; nec, si te pectore vates
accipio, Cirrhaea velim secreta moventem
sollicitare deum Bacchumque avertere Nysa:
tu satis ad vires Romana in carmina dandas.

(Luc. Phars. 1, 33–66)

A *Pharsalia prooemium*-ában Lucanus hosszan sorolja a polgárháború borzalmait, majd mintegy a római nép nevében kijelenti, hogy mindez nem volt nagy ár Nero trónra jutásáért, uralmát a római történelem csúcspontjaként jeleníti meg. Az ég középső részére letelepedve Nero maga fogja kiválasztani, hová teszi isteni székhelyét, ahonnan vagy Iuppiter, vagy Phoebus attribútumaival feldíszítve ferde csillagával láthatja Rómát, ahol ekkor már mindenhová kiáradó béke és nyugalom uralkodik. Lucanus a dicsőítés végén a vergiliusi hagyományoknak megfelelően isteni erővel felruházott *princeps* ihlető erejét kéri műve megírásához.

Mario Attilio Levi cikkében a *Nero-laudatió*t a költő Nagy Sándorról és a keleti királyságokról mondott negatív megnyilatkozásai fényében vizsgálta annak bizonyítására, hogy Lucanus csupán a keleti királyságok despotikus ideológiai rendszere ellen emel kifogást és politikai hozzáállása az első könyvtől az utolsóig ellentmondás nélküli. Levi ezen tételét az imént felvázolt kutatási irányok fényében azonban ma már nem állíthatjuk teljes bizonyossággal. A Nagy Sándorral kapcsolatos párhuzam viszont új szempontokat adhat a két uralkodó lucanusi ábrázolásához.

illic Pellaei proles vaesana Philippi,
felix praedo, iacet, terrarum vindice fato
raptus: sacratis totum spargenda per orbem
membra viri posuere adytis; fortuna pepercit
manibus, et regni duravit ad ultima fatum.
nam sibi libertas umquam si redderet orbem
ludibrio servatus erat, non utile mundo
editus exemplum, terras tot posse sub uno
esse viro (...)

(Luc. Phars. 10, 20–28)

A világhódító makedón karizmája Neróra is rávetülhetett, amikor uralkodása második felében keleti irányú hódításait megkezdte. Így szinte magától adódik a párhuzam: a 10. könyvben az örülettől hajsolt istenkirály és Nero alakja között a költő szándéka szerint párhuzam keletkezik, mely kifejezi ellenszenvét a *princeps* keleti vállalkozásával szemben. A szakirodalom már rámutatott az Alexandros és Caesar közötti metaforikus eszközökkel teremtett párhuzamra. Lucanus Caesart és Alexandrost is a földre és emberekre vészt hozó villámcsapásként írja le. Így válhat a hellénisztikus hagyományokat Rómában meghonosító Nero a keleti fényűzésben tobzódó Alexandrosszá. Levinek igaza lehet abban, hogy a költő az 1. könyvben a császárhoz intézett magasztos dicsőítést a római költészet hagyományainak jegyében még politikai tónusú programként ábrázolja. Tárjuk fel röviden, hogy milyen római előképek határozhatják meg Nero megistenülésének narratíváját.

Lucanus Nero karizmatikus alakját a római költészet hagyományai alapján, különösen Vergilius Octavianusszal kapcsolatos költői leírásai alapján mintázta meg. A *Georgicá*ban az isteni Octavianus számára a Mérleg csillagképét jelölte ki székhelyként, de egyelőre habozik eldönteni, hogy istenként milyen funkciót töltsön be. Servius kommentárja a *Georgica* 1. könyvének 34. sorát úgy értelmezte, hogy a tanköltemény olyan utat jelöl ki Augustus számára, amelyet már Hercules is végigjárt, és meghatározta a leendő *princeps* majdani székhelyét, a Mérleg csillagjegyét. Robert Getty ennek alapján értelmezte a *Pharsalia* 1. könyvének 57–58-as sorait. A kutató a *librati* szót a *Libra*-csillagképre való utalásként értelmezte, eszerint a *Pharsalia* költője ugyanazt az ösvényt jelölte ki Nerónak, amit Vergilius korábban Octavianusnak szabott meg.

*anne novum tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter Chelasque sequentis
panditur (ipse tibi iam brachia contrahit ardens
Scorpius et caeli iusta plus parte reliquit);
quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem,
nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
quamvis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),*

(Verg. Georg. 1, 32–39)

Lynette Thompson a két leírás közötti allúziók kimutatásával meggyőzően érvel amellett, hogy Nero megistenülésének leírása szoros kapcsolatban állhat Seneca *Hercules Oeteus* című drámájával, amikor a kar a hérés lehetséges égi helyzetéről nyilatkozik.

*Sed locum virtus habet inter astra.
sedis Arctoeae spatium tenebis
an gravis Titan ubi promit aestus?
an sub occasu tepido nitebis,
unde commisso resonare ponto
audies Calpen? loca quae sereni
deprimes caeli? quis erit recepto
tutus Alcide locus inter astra?
horrido tantum procul a leone
det pater sedes calidoque cancro,
ne tuo vultu tremefacta leges
astra conturbent trepidetque Titan.
...
tu comes Phoebos, comes ibis astris.*

(Sen. HO 1564–75; 1581)

Azonban Seneca drámájának datálásával és a szerzőségének kérdésével kapcsolatban nem született minden kétséget kizáró megoldás, ezért a hatás iránya véleményem szerint nem annyira egyértelmű, mint azt Thompson állítja. A másik legfontosabb előképe Seneca *Apocolocyntosis*ában megrajzolt Nero-kép lehetett.

(...)'ne demite, Parcae' Phoebus
ait 'vincat mortalis tempora vitae
ille mihi similis vultu similisque decore

nec cantu nec voce minor. felicia lassis

*saecula praestabit legumque silentia rumpet.
qualis discutiens fugientia Lucifer astra*

*aut qualis surgit redeuntibus **Hesperus** astris,
qualis, cum primum tenebris Aurora solutis
induxit rubicunda diem, **Sol** aspicit orbem*

*lucidus et primos a carcere concitat axes:
talis Caesar adest, talem iam Roma Neronem*

aspiciet. flagrat nitidus fulgore remisso

vulus et adfuso ceruix formosa capillo.'

(Sen. Apocol. 4.)

A mű 4. *caput*jában ábrázolt *aranykor*-eszmény, a hosszú életű és gyönyörű arcú uralkodó, akinek szépsége Apollóéval vetekszik, pontosan megfeleltek a korszak uralkodóival kapcsolatos hivatalos elvárásoknak.

Összefoglalva az eddigi megállapításokat: Nero a világ helyreállítójaként Augustus helyét foglalja el, képviselve a római megistenülés hivatalos állami felfogását. Az *elogium* zárzata összhangban áll ezzel: a költő személyes hangvételű, a római magánkultuszait felidéző soraiban Nero már életében is isten, ezért eposzának megírásához nincs szüksége Apollo és Bacchus ihlető erejére. Az 1. könyvbeli *enkómion* ellenképeként Lucanus a császárral való viszonya megromlása után a 10. könyvben már Nero és Alexandros alakja között teremt kapcsolatot, aki egyúttal az örültségtől vezérelt Iulius Caesar görög párjaként fogható fel.

POMPEIUS MAGNUS ÉGBE EMELKEDÉSE

A *Pharsalia* költői világában anti-Aeneasként megjelenő Pompeius a sztoikus *proficiens* képviselője a két szélsőség – a tökéletességet megtestesítő Cato és az ördögien gonosz Caesar – között. Pompeius az eposz cselekményében előrehaladva bizonyos értelemben jellemfejlődésen megy keresztül: az eposz elején maga is hatalomvágyó ember, aligha különb Caesarnál, csak hírnévre és külsőségekben megnyilvánuló jóra áhítozik. Pompeius azonban továbblép ezen az állapoton, mintegy megtér: a síron túl is féltékenységtől űzött felesége, Iulia álomban föltűnő fúria alakjában jósolja meg Pompeius vesztét, aki az álomból ébredve a halálfélelem értelmetlenségét bizonyítja rövid, logikai érveléssel. Igazi győzelmét immár saját halálában látja. Halála pillanatában korábbi, bűnös életétől megtisztulva a sztoikus értelemben vett *virtus* és a bölcsesség útjára léphet, ily módon adva új lendületet az eposz cselekményének.

*At non in Pharia manes iacuere favilla
nec cinis exiguus tantam conpescuit umbram;
prosiluit busto semustaque membra relinquens
degeneremque rogum sequitur convexa Tonantis.
qua niger astriferis conectitur axibus aer
quodque patet terras inter lunaeque meatus,
semidei manes habitant, quos ignea virtus*

*innocuos vita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbis:
non illuc auro positi nec ture sepulti
perveniunt. illic postquam se lumine vero
inplevit, stellasque vagas miratus et astra
fixa polis, vidit quanta sub nocte iaceret
nostra dies risitque sui ludibria trunci.
hinc super Emathiae campos et signa cruenti
Caesaris ac sparsas volitavit in aequore classes,
et **scelerum vindex** in sancto pectore Bruti
sedit et invicti posuit se mente Catonis.*

(Luc. Phars. 9, 1–18)

Vizsgálódásunk következő állomása a 9. könyv imént idézett *prooemiuma*. Gnaeus Pompeius Magnus halotti máglyája mellett állunk Egyiptom földjén. A hadvezér szelleme a test elégetésig a megcsönkített tetem körül lebeg. A *pietast* megtesztelő Cordus a hevenyészett temetésen bocsánatért könyörög Pompeius szelleméhez, amiért ilyen módon kell neki megadnia a végtisztességet.

Brennan világított rá arra, hogy Cordus a régi pompeianus érzületű katona mintaképe. Véleményem szerint más szempontból is fontos ennek a bizonytalanul azonosítható *quaestornak* a szerepeltetése: a hadvezér apoteózisának valódi szemtanújára tekintett rá. Ez jelentős, ugyanis a tanú beszámolója fontos része volt a császári *consecratio* eljárásának. A tanú jelenléte ehhez hasonló történések kapcsán a római irodalmi hagyomány topikusnak tekinthető eleme valószínűleg már Ennius óta. Liviusnál is szerepel Romulus apoteózisának leírásában, ahol egy történetileg máshonnan nem adatolható alak, egy Proculus Iulius nevű földműves volt Romulus égbe emelkedésének szemtanúja (Liv. 1, 16). Igaz, Cordusnak nincs rá lehetősége, hogy vallomását közzétegye Pompeius égbe emelkedéséről, jelenléte mégis erősítheti azt a benyomást, hogy – Nero apoteózisával szemben – Pompeius *consecratio*ja a szemtanú megnevezése miatt a hivataloshoz hasonló formában megy végbe.

Pompeius égbeemelkedésének filozófiai leírásában különféle bölcséleti képzetek ötvöződnek a mágius és népi elemekkel, melyeket a költő a sztoikus filozófia jegyében gyúr egybe: a lélek a halál után a testet elhagyva él tovább, az erény tüzes természete folytán a Hold fölötti, örök pályákra lépve az állócsillagok izzó közegében forró és könnyű égitestté válik, lerázva magáról Fortuna általi kiszolgáltatottságának igáját. Pompeius lelke felszáll Hold fölötti szférába. Az atmoszféra ezen részén élnek a mitológiai és történeti hősök, amely zárva van azok előtt, akik hivatalos formában istenültek meg. Ez szintén azt a megállapításunkat támasztja alá, hogy Pompeius megistenülése Nero apoteózisának ellenpontjaként fogható fel, Lucanus ugyanis helytelenítette az istenné vált *princepek* pazarló temetkezési szokásait. Pompeius lelke elmerül a csillagos ég csodálatában, miközben eltelik a valódi fényvel, s már nevetve tekint le saját megcsönkített tetemére. Egyfelől fizikai értelemben vett fényről lehet szó, ugyanakkor nem kizárt, hogy a költő a tudás metaforikus fényére is utal: a vezér lelke a dolgok valódi mibenlétét felismerve fentről, a legtisztább tűz szférájából lenézett a sötét levegőbe. Majd Pompeius lelke ismét alászáll, hogy Brutus és Cato lelkében egyszerre megtelepedve lássuk viszont. Pompeius Magnus lelkének átköltözése ismét mozgásba hozza az eposz cselekményét, továbbviszi a történeti kontinuitást a Caesar elleni harcban egy főszereplő cseréjével: Cato az afrikai hadszíntér vezetését, Brutus a zsarnokölő szerepét vállalja magára.

Pompeius Caesar szövetségeseként kezdte pályáját, majd tévutakkal teli földi zárandokútja végén Brutus és Cato lelkében nyerte el azt a sztoikus erkölcsfilozófia szerint áhítható tökéletességet, melynek birtokában az 1. könyvben ábrázolt hivatalos uralkodókultusszal szemben foglalhatta el méltó helyét.

CATO ISTENNÉ VÁLÁSA

A köztársaság végétől kikristályosodó Cato-hagyományt Lucanus valószínűleg abban a formában ismerte és tette magáévá, ahogy Seneca 95. levelében olvasható, amelyben Cato lehetséges költői ábrázolásának főbb szempontjait írja le. Lucanus Catója új főszereplőként lép színre a 9. könyvben: alakjának megformálásába a költő mintegy politikai üzenetként szövi bele a császárkori *Stoa* politikai diskurzusát

a köztársaság alkotmányának és a *principatus* despotikus jellegű eszmerendszerének összeegyeztethetlenségéről. Pompeius apoteózisát Cato Lybiába való utazása, majd sivatagi menetelése követi. A sivatagi menetelés során tanúsított történeti forrásokkal is igazolható *aristeiája* mindenben megfelel az ideális római hadvezér képének. A katonáival szembeni magatartása Curtius Rufus és Arrhianos Nagy Sándor hadjáratát feldolgozó történeti munkájának topikus elemeit is felidézi (Arr. An. 26, 1–3.; Curt. 7, 5, 9–12), éppúgy mint Cato *Hammon* orakulumánál tett látogatása. Ez az elem azonban már szoros kapcsolatot mutat Cato alakjának karizmatikus vonásaival.

Friedrick M. Ahl e jelenettel kapcsolatos találó megállapítása szerint Lucanus ezekkel az allúziókkal költői Cato-képét Alexandros karizmatikus alakja fölé akarja helyezni. A korszak negatív Alexandros-képének fényében a kimondatlan Nagy Sándor-párhuzamok Cato isteni mivoltát hangsúlyozzák, ehhez neki – ellentétben a magát Zeus fiának kikiáltó Sándorral – a jósa profétikus megerősítésére sincs szüksége. Cato szent mivoltát a *virtus* biztosítja, mely elfoglalja a hellénisztikus történelmi szemléletből táplálkozó, politikai sikereket biztosító *Fortuna* helyét. Ahl értelmezése szerint tehát Lucanus a Cato-Nagy Sándor párhuzamokkal Catót és Alexandrost egymás mellé állítja, az összevetést pedig az olvasó szabad asszociációjára bízva.

Az államférfi megistenülését tartalmazó szöveghely Lucanus Cato-felfogásának összegzéseként interpretálható, amely továbbviszi a 2. könyvben olvasható Cato-laudatiót.

*ecce parens verus patriae, dignissimus aris
Roma, tuis, per quem numquam iurare pudebit
et quem, si steteris umquam cervice soluta,
nunc, olim, factura deum es. (...)*

(Luc. Phars. 9, 601–604)

A költő az antik uralkodóképekből kikövetkeztethető isteni jegyekkel ruházza fel az idős senatort. A költő megjósolja, hogy mihelyt Róma felszabadul a zsarnoki uralom alól, Catót a halott császároknak kijáró tisztelet fogja övezni: eskübe foglalják nevét.

Érdekes adalék ehhez a problémakörhöz Nero nevelőjének, Senecának *De clementiájában* a „haza atyjáról” megfogalmazott tétele.

Hoc, quod parenti, etiam principi faciendum est, quem adpellavimus Patrem Patriae non adulatione vana adducti. Cetera enim cognomina honori data sunt; Magnos et Felices et Augustos diximus et ambitiosae maiestati quidquid potuimus titulorum congegimus illis hoc tribuentes; Patrem quidem Patriae adpellavimus, ut sciret datam sibi potestatem patriam, quae est temperantissima liberis consulens suaque post illos reponens. Tarde sibi pater membra sua abscidat, etiam, cum absciderit, reponere cupiat et in abscidendo gemat cunctatus multum diuque; prope est enim, ut libenter damnet, qui cito; prope est, ut inique puniat, qui nimis.

(Sen. de clem. 1, 14)

Történetileg igazolható, hogy Nero uralkodása elején a *pater patriae*-cím kivételével minden kitüntetést elfogadott. Lucanus bizonyosan meríthetett Seneca e munkájából, mely a hatalom helyes gyakorlásáról szól, így ruházhatta fel Catót a császároknak kijáró ranggal, a „Haza atyja” címmel, s talán nem túlzás a feltételezés, hogy e költői hatáskörében tett „kinevezéssel” Neróra utal, aki méltatlan e tradicionális cím elnyerésére. Cato a *virtus* és a *libertas* igazi megtestesítőjeként élvezheti az öröklétet, ami a kor politikai diskurzusában a megistenült császárok privilégiumának számít.

Cato isteni szférába emelése tehát hasonló tipológia alapján megy végbe, mint Nero apoteózisa. Ahl elmélete nyomán nem tartom kizártnak, hogy Cato jövőbeli égbe szállása a sztoikus filozófia értelmében új árnyalatot adott a korabeli karizmatikus képzeteknek. Nagy Sándor az antik görög-római uralkodókultusz mintaadó alakja. Lucanus viszont ebben a leírásban kimondva-kimondatlanul ellentétbe állítja őt a sztoikus Catóval, azáltal hogy kifejezetten e példákkal szemben indokolta meg Cato isteni léthez való jogát. Ennek ellenére megtartja a látszatot, hogy a köztársaság legnagyobb hadvezérei az „*imitatio Alexandri*” szellemében cselekednek.

ÖSSZEZÉS

Előadásomban a *Pharsalia* három jól elkülöníthető apoteózis-típusát mutattam be. A három együttes jelenléte alátámasztja, hogy Nero korára az apoteózisnak immár nemcsak egyetlen útja járható. Lucanus a császári apoteózis leírását még állami megtiszteltetésként ábrázolta teljes összhangban a korszak propagandisztikus irodalmának motívumkincsével: a császár a szélsőségektől megtépázott világ egyensúlyának visszaállítására rendeltetett az augustusi aranykor szellemében.

Pompeius égbeemelkedése a sztoikus filozófiai fogalmak és eszmerendszer szerint megy végbe kiiktatva az eddigi apoteózis-narratívák vallási vonatkozásait. Lucanus a hadvezért sztoikus *proficiens*ként írja le, aki a sztoikus filozófia szerinti erényességre törekszik. Halála után rövid időre a Hold fölötti szférába emelkedik, hogy megtisztuljon az elszenvedett vereségtől és szégyentől. A lucanusi leírás csúcspontján egyedülálló módon kettős *metempsychósisszal* szelleme Brutus és Cato lelkébe száll vissza, ami érzékelteti, hogy Pompeius nekik adja át a köztársaság ügyének stafétáját.

A következő megistenülési típus Catóé, aki a sztoikus etika és a római erény tökéletes megtestesítőjeként lép színre Pompeius halála után: a sztoikus etikai fogalmak szerint Cato a *sanctus*. A költő Catót érdemeiért állami – azaz császároknak kijáró – kultikus megtiszteltetésekben részesíti, közvetlen kritikát gyakorolva Nero mintegy automatikus apoteózisa fölött. A köztársaságkori sztoikus erénynek és Cato sivatagi szenvedéseinek szentelt 9. könyv szembehelyezkedik a 10. könyv nyitányával: nem kizárt, hogy a zsarnok és despota Iulius Caesar és Alexandros alakja mögött a hellén istenkirályi ideológiát magára öltő Nerót kell keresni, kontrasztba állítva az első könyvben leírt dicsőítéssel.

A Lucanus eposzában ábrázolt nőalakok az eposz cselekményében betöltött szerepük szempontjából párhuzamba állíthatók a fent említett három apoteózis-típussal. Nero és Alexandros alakjához kapcsolható Caesar női párja, Cleopatra is.

*dedecus Aegypti, Latii feralis Erinys,
Romano non casta malo. [...]*

(Luc. Phars. 10, 59–60)

*terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro
[...]
hoc animi nox illa dedit quae prima cubili
miscuit incestam ducibus Ptolemaida nostris.*

(Luc. Phars. 10, 63; 68–69)

A korabeli olvasó az aranykori szerzők nyomán kialakult topikus és negatív Cleopatra-képtől függetlenül a hellénisztikus Ptolemaida királynőhöz görög (Aphrodité-kultusz) és egyiptomi képzeteket együttesen társított. Lucanus utal is erre, amikor Isis istennő isteni attribútumaival ruházza fel, és *Latiumra* halált hozó *Erinys* alakjában mutatja a királynőt.

A következő nőalak Pompeius negyedik felesége, Iulius Caesar lánya, Iulia. Az álomba merült Pompeius előtt a halott asszony fúria alakjában jelenik meg, és mint az impietast megbosszuló istennő emlékezteti a hűtlenségére, amiért Magnus új házasságot kötött.

*[...] diri tum plena horroris imago
visa caput maestum per hiantis Iulia terras
tollere et accenso furialis stare sepulchro.
[...]
me non Lethaeae, coniunx, oblivia ripae
inmemorem fecere tui, regesque silentum
permisere sequi. [...]*

(Luc. Phars. 3, 8–11; 28–35)

Véleményem szerint az ábrázolás üzenete az lehet, hogy a halott Iulia továbbra is a két férfit összekötő kapocs. Lucanus a gonoszság megtestesítőjével, Caesarral való rokoni kapcsolata miatt mégis rémítő Fúria alakjában ábrázolhatta.

Pompeius ötödik felesége, Cornelia olyan lelki utat jár be, amely őt is eljuttatja a bűnöktől való megszabadulás állapotába: szintén örök hírnév lesz a jutalma.

[...] *habes aditum mansurae in saecula famaee.
laudis in hoc sexu non legum iura nec arma,
unica materia est coniunx miser.* [...]

(Luc. Phars. 8, 74–76)

Nagyillés János Cornelia alakjának irodalmi előképeit vizsgálva Cornelia és Ariadné korábbi, különösen Catullusi és Ovidiusi ábrázolásai közötti párhuzamokat mutatott ki. Érvelése szerint Rómában az Ariadné történetéből a megistenülés mozzanatát emlegették a legtöbbször, így módon Lucanus a naxosi epizódra való utalásokkal Cornelia és az öröklételet nyert krétai királylány közötti kapcsolatot szeretné hangsúlyozni, arra utalva, hogy ugyanezt a sorsot Cornelia is kiérdemli.

Vizsgálódásaim alapján nem zárható ki, hogy Lucanus – talán Marcia kivételével – valamiképpen minden főszereplőjét az égbe emelte, s ezáltal *exemplum*ként különítette el őket annak a kornak a kontextusában, melyben az istenné válási képzetek római megalapozása elkezdődött. Ez a költői szándék újabb adalék lehet a hagyományos istenapparátus hiányának magyarázatához is.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Ahl, F. M.: Lucan. An Introduction. Ithaca – London 1976.

Behr, F. D.: Feeling History. Lucan, Stoicism, and the Poetics of Passion. Columbus 2007.

Bohnenkamp, K. E.: Zum Nero-Elogium in Lucans Bellum Civile. MH 34 (1977) 235–248.

Brennan, D. B.: Cordus and the Burial of Pompey. CPh 64 (1969) 103–104.

Friedrich, W.-H.: Cato, Caesar und Fortuna bei Lucan. 1938. In: Lucan. Wege der Forschung. Ed. Rutz, W. Darmstadt 1970. 70–102.

Getty, R.: „Liber et alma Ceres” in Virgil Georgics 1.7. Phoenix 5 (1951) 96–107.

Griset, E.: Die Eloge auf Nero. 1955. In: Lucan. Wege der Forschung. Ed. W. Rutz. Darmstadt 1970. 318–325.

Hunink, V.: Lucan Praise of Nero. Papers of the Leeds International Latin Seminar 7 (1993) 135–140.

Levi, M. A.: Der Prolog der Pharsalia. 1949. In: Lucan. Wege der Forschung. Ed. W. Rutz. Darmstadt 1970. 288–295.

Mills, F.: Pompey’s Vision of Julia in Lucan’s Bellum Civile. Journal of the Classical Association of Victoria. 18 (2005) 53–64.

Nagyillés J.: Cornelia Naxos szigetén. AntTan 54 (2010) 215–237.

Nagyillés J.: Lucanus Catójának és Pompeiusának előzményeihez. AAASzeged Suppl. 11 (2011) (megjelenés alatt álló kézirat)

Narducci, E.: Pompeo in cielo (Pharsalia IX, 1–24; 186–217), un verso di Dante (Parad. XXII 135) e il senso dell’allusione a Lucano in due epigrammi di Marziale (IX 34, XI 5). MH 58 (2001) 70–92.

Radicke, J.: Lucans Poetische Technik. Studien zum Historischen Epos. Leiden – Boston 2004.

Rutz, W.: Die Träume des Pompeius in Lucan Pharsalia. 1963. In: Lucan. Wege der Forschung. Ed. W. Rutz. Darmstadt 1970. 509–524.

Sanford, M.: Nero and the East. HSPH 48 (1937) 75–103.

Schmidt, M. G.: Caesar und Kleopatra. Philologischer und historischer Kommentar zu Lucan. 10. 1–171. Frankfurt am Main – Bern – New York 1986.

Sewald, M. (komm.): Lucan. 9, 1–604: Ein Kommentar. Göttingen 2002.

Thompson, L.: Lucan Apotheosis of Nero. CPh 59 (1964) 147–153.

Viansino, G. (komm.): Marco Anneo Lucano: La Guerra Civile (Farsaglia) Vol. 1. Milano 1995.

Wick, C. (komm.): M. Annaeus Lucanus: Bellum Civile. Liber IX. Kommentar. München – Leipzig 2004.